

УДК 37.011.3 – 51:37.091. 4

**П.Ф. КАПТЕРЕВ ПРО РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ
В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ**

Боченко О.В

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Ця стаття присвячена питанню вимог до особистості вчителя у педагогічному процесі у трудах Петра Федоровича Каптерева.

Ключові слова: педагогічні властивості, педагогічний процес, педагогічний факультет, саморозвиток.

**П.Ф. КАПТЕРЕВ О РОЛИ УЧИТЕЛЯ
В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ**

Боченко О.В.

Эта статья посвящена вопросу о требованиях к личности учителя в педагогическом процессе в трудах П.Ф. Каптерева.

Ключевые слова: педагогические свойства, педагогический процесс, педагогический факультет, саморазвитие.

**P.F. KAPTEREV ABOUT THE ROLE OF THE TEACHER
IN PEDAGOGICAL PROCESS**

Bochenko O.V.

The article describes a role of the teacher in pedagogical process in the book P.F. Kapterev.

Key words: pedagogical process, pedagogical characteristic, pedagogical faculty, perfecting the self.

Каптерев Петро Федорович народився у 1849 році у Московській губернії. У 1862 році закінчив духовне училище, у 1868 році закінчив духовну семінарію, у 1872 році закінчив історичне відділення Московської духовної академії, був обраний викладачем філософії. В цей час розробляє курс лекцій з педагогіки, історії педагогіки, дидактики, психології.

Пише багато статей: «Как образовать стойкий характер», «Обучение детей дошкольного возраста», «Законы ассоциации психических явлений и их приложение в деле обучения и воспитания», «Этюды по психологии народов», «Эвристическая форма обучения в народной школе».

У 1876 році публікує свою працю «Педагогическая психология для народных учителей, воспитателей и воспитательниц».

З 1874 р. Каптерев читає лекції з історії педагогіки та психології, займається науковою та викладацькою діяльністю на курсах Фребелівського товариства, викладає педагогіку на педагогічних жіночих курсах в Петербурзі, логіку та психологію у ліцеї.

Був організатором багатьох об'єднань педагогів, психологів, медиків при Педагогічному музеї воєнно-навчальних закладів в Петербурзі, приймає активну участь в організації та проведенні з'їздів з питань народної освіти, сімейного виховання, педагогічної психології. З 1903 р. читає лекції з педагогіки, дидактики, загальній та російській історії педагогіки, психології. У 1912 році представлений до звання професора.

У 1918 році Петро Федорович переїздить до Воронежу (погіршилось здоров'я). Стає завідувачем учительської семінарії, а пізніше педагогічного технікуму. У процесі життя публікує свої праці: «Педагогический процесс», «Новая русская педагогия, ее главнейшие идеи, направления и деятели», «История русской педагогики», «Педагогика и психология», «Дидактические очерки».

Каптерев Петро Федорович помер у 1922 році від запалення легень.

Велику увагу у своїх працях приділяє Каптерев П.Ф. особистості вчителя у педагогічному процесі. Він визначає сутність педагогічного процесу, його складові та надає основні вимоги до нього:

- педагогічний процес обов'язково повинен мати творчий характер та відрізнятись самобутністю;
- педагогічний процес повинен здійснювати систематичну допомогу саморозвитку людського організму;
- педагогічний процес – процес удосконалення особистості [1, с. 163].

Розглядаючи педагогічний процес як процес здійснення допомоги саморозвитку особистості, Каптерев звертається до трудів відомого українського філософа Григорія Сковороди, який пише: «От природы, яко матери легесенько спеет наука собою. Сия есть всенародная учительница и единая. Всякое дело спеет, аще она путеводствует. Не мешай только ей, а если можеш, отвращай препядствия и будь то дорогу ей очищай, во истину сама она чисто и удачно совершит. Клубок сам собою поточится с горы: отними только ему препядствующий камень. Не учи его катиться, а только помогай» [5, с. 162-164];

- педагогічний процес повинен вести учня до «гармонії рівного розвитку усіх сил Духа та тіла» [1, с. 175];
- велике значення у педагогічному процесі Каптерев П.Ф. надає методів та умінню його використовувати згідно індивідуальних умов його впровадження, що дуже гарно здійснив у своїй школі В.О. Сухомлинський, основний метод якого має назву «Емоційне пробудження розуму».

Каптерев пише: «гарний вчитель – той, хто володіє методом вільно, так, що метод в його руках є слухняною зброєю, яка, приймаючи різні форми, може змінюватись. Якщо цього бракує, то метод та методика можуть бути дуже гарними, а навчання поганим. Сам метод не може створити гарного навчання, треба вміти його застосовувати» [1, с. 47]. Однією з необхідних умов успішного педагогічного процесу є залежність його від середи, від тих порядків і тих осіб, діяльністю яких цей процес здійснюється, тому велику увагу в успішності педагогічного процесу належить вчителю.

Особистість вчителя митець розглядає з двох боків:

- належність спеціальних властивостей;
- відповідність загальнолюдським якостям.

До спеціальних властивостей Каптерев П.Ф. відносить:

- фундаментальні, глибокі знання з дисциплін, які викладаються «чим знання ширші та глибші, тим діяльність вчителя плідніше»;
- ступінь спеціальної наукової підготовки;
- ступень підготовки загальноосвітніх дисциплін;
- ступінь підготовки споріднених дисциплін;
- знання методології дисципліни;
- знання та вміння користуватись дидактичними принципами, знання вікової психології;
- розуміння інтересів учнів;
- вмінні діяти згідно потреб дітей;
- педагогічний такт;
- принциповість;
- самостійне творче мислення;
- вміння зробити педагогічну діяльність творчою та самотворною.

П.Ф. Каптерев пише: «вчитель повинен бути художником, пристосовуючи метод до різних дітей, з різною підготовкою й самотворними природними здібностями. Хороший вчитель не може бути рабом ні програми ні методик, він завжди повинен залишатись вільним та самостійним діячем» [1, с. 600].

Крім своїх спеціальних педагогічних властивостей вчитель впливає на своїх учнів усією своєю особистістю. По-перше, великий вплив мають зовнішні характеристики вчителя:

- манери вчителя поводитись;
- характер мови;
- улюблені вирази;
- свобода та гнучкість мови;
- вміння декламувати;
- зовнішній вигляд.

Все це є прикладом для дітей та впливає на все їх життя: «багато позитивних та негативних звичок беруть початок зі шкільного життя і викликані великим впливом вчителя» [1, с. 602].

Крім зовнішніх характеристик великий вплив здійснює внутрішній духовний світ, моральні властивості вчителя. Петро Федорович вважав,

що вчитель повинен бути справедливим. Він пише, що відсутність повної справедливості у відносинах з учнями підірве моральний авторитет вчителя і буде перешкоджати успішності навчання. «Коли вчитель мало цінить зусилля кожного, він не є вихователем для своїх учнів, бо йому байдуже їх розвиток та удосконалення, його цікавить лише його власна особистість» [1, с. 604].

Друга моральна властивість вчителя, яка впливає на учнів – серйозне, сумлінне відношення його до своїх обов'язків. Саме відносини до всього, що оточує і зумовлює педагогічний вплив.

Також вчителю необхідно володіти витримкою і наполегливістю в здійсненні своїх вимог, силою волі.

Ще однією моральною властивістю, яка має значення в педагогічній діяльності, є любов вчителя до підростаючого покоління. Ось, що пише Каптерев: «людина, яка береться вчити дітей без любові, дивиться на них поверхово, постійно бачить недоліки в дітях, різко засуджує юнацтво за його похибки та захоплення. Любов згладить, попередить багато зіткнень, дасть можливість для установаження ширих та сердечних стосунків, допоможе створити таку атмосферу, в якій в вчителю і учням буде легко дихати» [1, с. 608].

Вплив вчителя на учнів здійснюється не тільки у середній школі, а й у вищій. Каптерев вважав, що для того, щоб викладати науку, необхідно зрозуміти її головні цілі та завдання, відносини до інших наук. Керуючи погляди та принципи в єдності з зовнішнім виглядом, манерами, тоном голосу не може не здійснювати свого впливу на слухачів. Великий вплив особистості викладача на молодь підтверджує й історія педагогіки.

Вчитель повинен бути організатором шкільної дисципліни.

Під дисципліною Каптерев розумів гармонізацію інтересів учнів, вчителів та всього шкільного товариства, щоб створити основу для дружньої праці для всіх. Вона повинна бути:

- розумною;
- ясною;
- повинна відповідати віку і розвитку учнів;
- бути вільною та свідомою.

Саме за таких умов дисципліна буде результатом діяльності вчителя і учнів, тому необхідно залучати учнів до участі в складанні шкільних законів та порядків.

Щоб навчання було успішним, педагог у викладанні повинен дотримуватись дидактичних принципів, таких як:

- застосування навчання згідно загального характеру мислення;
- застосування навчання згідно з інтересами учнів, які змінюються разом з віком;
- застосування навчання згідно індивідуального напрямку думки учнів;
- викладання повинно бути: науковим;
- систематичним;
- послідовним;
- наочним.

Петро Федорович Каптерев висував не тільки вимоги до особистості вчителя та викладача, але й розробив програму підготовки майбутніх фахівців. Він вважав, що в основу педагогічної освіти повинно бути закладено всебічне вивчення людини, її духовного та фізичного розвитку як явище культурного розвитку людства. Серйозна підготовка вчителя – складна праця, яка потребує залучення багатьох фахівців. Ця підготовка можлива в університеті лише тоді, коли в ньому буде створений педагогічний факультет, де повинні вивчатись:

- історія педагогіки;
- теорія виховання та освіти;
- педагогічна психологія;
- методики учбових дисциплін;
- практична підготовка до викладання.

Каптерев вважає, що під час практичної підготовки слід застерігатись:

- складання великої кількості звітів – «не слід живе педагогічне діло перетворювати у бумажну формалістику»;
- надавати можливість практикантам самим проводити уроки, кількість яких не повинна бути великою;